

<https://doi.org/10.62837/2026.1.371>

ƏSGƏROVA ELMIRA NAZIR QIZI

elmiraesgerova222@gmail.com

Orkid: 0009-0003-2334-0550

BOLQAR TARİXİNDƏ TÜRKİZİMLƏRİN ŞİFAHİ XALQ ƏDƏBİYYATINDA ROLU XÜLASƏ

Məqalədə bolqar dilində türk mənşəli leksik vahidlərin (türkizimlərin) şifahi xalq ədəbiyyatında rolu və funksional xüsusiyyətləri araşdırılır. Bolqar–türk dil və mədəni əlaqələrinin tarixi kontekstində formalaşmış bu leksik qat folklor janrlarında – xalq mahnıları, nağıllar, atalar sözləri və məsəllərdə özünü daha aydın şəkildə göstərir. Tədqiqatda türkizimlərin semantik, stilistik və etno-mədəni funksiyaları təhlil olunur və onların bolqar xalqının kollektiv yaddaşında oynadığı rol müəyyənləşdirilir. Dil kontaktları nəticəsində yaranan leksik qarşılıqlı təsirlər Balkan dillərinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Bu baxımdan bolqar dili türk dilləri ilə uzunmüddətli təmasın nəticəsi olaraq zəngin türkizimlər qatına malikdir. Xüsusilə şifahi xalq ədəbiyyatı bu leksik vahidlərin qorunub saxlanıldığı və aktiv şəkildə istifadə edildiyi dil sahəsi kimi diqqəti cəlb edir. Məqalənin məqsədi bolqar şifahi xalq ədəbiyyatında işlənən türkizimlərin mənşəyini, funksional xüsusiyyətlərini və mədəni əhəmiyyətini araşdırmaqdır.

Açar sözlər: şifahi xalq ədəbiyyatı, dil əlaqələri, bolqar dilində türkizimin yeri, türk əlamətlərinin semantik və etno-mədəni funksiyaları.

Bolqar dilinə türkizimlərin daxil olması bir neçə tarixi mərhələ ilə bağlıdır. Erkən dövrlərdə proto-bolqarların türk mənşəli tayfalarla təması ilkin leksik izlər yaratmışdır. Lakin türkizimlərin kütləvi şəkildə yayılması əsasən Osmanlı hakimiyyəti dövrünə (XIV–XIX əsrlər) təsadüf edir. Bu mərhələdə inzibati idarəçilik, hərbi sistem, məişət və mədəni həyatla bağlı anlayışlar bolqar dilinə türk dili vasitəsilə daxil olmuşdur.

Şifahi xalq ədəbiyyatı yazılı dildən fərqli olaraq daha konservativ xarakter daşdığı üçün türkizimlər folklor nümunələrində daha stabil şəkildə qorunmuşdur. Bolqar xalq mahnılarında türkizimlər əsasən məişət və sosial həyatla bağlı leksik vahidlər kimi çıxış edir. Чешма (çəşmə), чардак (çardaq), дюкян (dükan) kimi sözlər folklor mətnlərində yalnız nominativ funksiya daşımır, həm də etnoqrafik reallığı əks etdirir. Nağıllarda türkizimlər personajların sosial statusunu və hadisələrin baş verdiyi mühiti təsvir etmək üçün istifadə olunur. Ага, бей, сарай kimi sözlər süjetin real tarixi-mədəni kontekstini gücləndirir və dinləyicidə autentiklik hissi yaradır. Atalar sözlərində işlənən türkizimlər semantik baxımdan ümumiləşdirilmiş və

aforistik mənə qazanmışdır. Bu leksik vahidlər xalqın həyat fəlsəfəsini və praktik düşüncə tərzini ifadə edir.

Bolqar şifahi xalq ədəbiyyatında türkiizmlər aşağıdakı əsas funksiyaları yerinə yetirir: [7.14]

- Nominasiya funksiyası – yeni anlayış və predmetlərin adlandırılması;
- Ekspressiv funksiya – emosional və üslubi çalarlığın gücləndirilməsi;
- Stilistik funksiya – folklor dilinin canlı və obrazlı ifadəsi;
- Etno-mədəni funksiya – tarixi və mədəni yaddaşın qorunması.

Bu funksiyalar türkiizmlərin folklor dilində təsadüfi deyil, sistemli şəkildə istifadə olunduğunu göstərir.

Bolqar ədəbiyyatı — Bolqar dilində yaranmış ədəbi yaradıcılıqdır və xalqın tarixi-mədəni inkişafını əks etdirir. Yazılı ədəbiyyat və şifahi (folklor) ədəbiyyat Bolqar mədəniyyətinin əsas iki qolunu təşkil edir. Bu, müəyyən müəllifləri, əsərləri və ədəbi cərəyanları əhatə edir. Bolqar yazılı ədəbiyyatı eramızın IX əsrindən başlayaraq xüsusilə Slavyan dilinin yazı sisteminə çevrilməsi ilə inkişaf etmişdir (slavyan ədəbiyyatının erkən mərkəzi kimi).

- Yazılı ədəbiyyatın erkən formaları əsasən dini mətnlər, xronikalar, tərcümələr və moral-didaktik əsərlər olmuşdur.
- Müstəqillik dövrü və Bolqar Milli Dirçəlişi ərəfəsində ədəbiyyat daha çox millilik, azadlıq ideyaları və sosial temalarla bağlıdır.
- XIX–XX əsrlərdə roman, hekayə, dramaturgiya və poeziya kimi janrlar geniş yayılmışdır.

Tarixi qədim dövrlərə gedib çıxan bolqar türk ədəbiyyatı türklərin Rumeliyə keçidi dövrünə təsadüf edir. Bu səbəbdən türk dilinin bolqar dilinə təsiri olduqca qabarıq şəkildə nəzərə çarpır. Bolqar dilində türkcə sözlər, idiomlar, atalar sözləri və hikmətli sözlərə tez-tez rast gəlinir. Günümüzdə Bolqarıstanda artıq yavaş-yavaş türkcə nəsr əsərlərinin yazılmasının zəifləməsi müşahidə olunur. Belə olduğu halda ədiblər poeziyaya üz tuturlar. Çünki poeziya mücərrəd ifadənin əsasını təşkil edir. Təxəyyül dünyasına meyli şeir bolqar türk ədəbiyyatında ön plana çıxan bir janrdır. Bolqar türk ədəbiyyatı eyni zamanda Rumeli türk ədəbiyyatının davamıdır və Osmanlı-Rusiya müharibəsindən (1877-1878) sonra Bolqarıstanda qurulan Bolqarıstan dövlətinin sərhədləri daxilindəki türklərin ədəbiyyatıdır. Yaşanan ağır siyasi-ictimai vəziyyətə görə, bu ədəbiyyat azlıq təşkil edən türklərin ədəbiyyatı kimi inkişaf edə bilməmiş, sadəcə özünü idarə edən ədəbiyyata çevrilmişdir. Bolqarıstandakı türklər çətin şəraitlərə baxmayaraq türk mədəniyyətini və ədəbiyyatını qoruduqları üçün ədəbiyyat şifahi və yazılı şəkildə bu günə qədər varlığını qoruyub saxlaya bilmişdir [5.22].

Bolqarıstan türklərinin zəngin ədəbiyyata sahib olmalarında Azərbaycan türklərinin böyük rolu vardır. XX əsrin ortalarından başlayan bu münasibətlər nəticəsində demək olar ki, Azərbaycandan göndərilən maarif işçiləri, ədəbiyyat

xadimləri və mədəniyyət işçiləri bolqar türklərinin elm, mədəniyyət və ədəbiyyat yoluna işıq olmuşlar. Bütün bu fəaliyyətlərin nəticəsində də, Azərbaycan ziyalılarının məqalələri dərsliklərə daxil edilmişdir. “Tahir və Zöhrə”, “Aşıq Qərib”, “Əsli və Kərəm”, “Koroğlu” kimi dastanlar və Məhəmməd Füzulinin “Leyli və Məcnun” əsəri Sofiyada nəşr olunmuşdur.

Türk dünyasındakı milli duyğuların, düşüncələrin, birliyin ədəbiyyatda öz əksini tapması təbii ki, böyük əhəmiyyət kəsb edir. Amma digər tərəfdən bunu praktiki şəkildə nümayiş etdirmək də vacib məsələdir. Həyatı və yaradıcılığı haqqında demək olar ki, kifayət qədər məlumat olmayan alim Xalid Səidin (1888-1937) “Yeni əlifba uğrunda köhnə xatirələrim və hisslərim” adlanan əsəri məhz ortaq türk əlifbası müzakirələrinin birbaşa şahidi olmuş biri tərəfindən qələmə alınması və 1926-cı ildə Bakıda keçirilən I Türkoloji Qurultayda qəbul edilən “Vahid türk əlifbası” (latın) ilə çap olunmuş ilk əsər olması baxımından son dərəcə əhəmiyyətlidir. Xalid Seyid bu qurultayda bütün türklərin ortaq ədəbi dildən istifadə etməsinin mümkün olub-olmadığının araşdırılmasının vacibliyini dilə gətirdikdən sonra “...Əgər belə bir şey həqiqətən mümkündürsə, biz buna niyə cəhd etməyək? Niyə şərqdəki türklərə qərbdə yazılmış bir türk əsərindən bəhrələnmək imkanı verməməliyik?...” sualını verirdi.

Bolqar türkləri zəngin ədəbiyyata malik olsalar da, çətin tarixi dövrlərdən keçmişlər. Sosializm rejiminin bolqar türklərinə qarşı zalım əməllərindən sonra diktatura hökumətlərinin təzyiqi altında olan türk azlığının ədəbi əsərlərində təbii olaraq, bolqarlara qarşı təsəvvür də dəyişmişdi. Buna nümunə olaraq, Məhməd Çavuşun bu vəziyyətə öz etirazını “Tuna” adlı şeirində dilə gətirməsini göstərə bilərik. O, bu şeirdə bolqar türklərinin yaşadığı soy və qəbilə məsələlərini tənqid edərək, özünün hər zaman türk olduğunu və belə qalacağını sözlərlə ifadə etmişdir. Məlum olduğu kimi, Osmanlı Türk mədəniyyətinin Balkanlarda təsiri Osmanlı türklərinin bu coğrafi bölgəyə hakim olması ilə başlamışdır. Əsrlər boyu eyni bir dövlətin sərhədləri daxilində, eyni sosial-iqtisadi şəraitdə yanaşı yaşayan Balkan xalqları bir-birləri ilə mədəni mübadilə də aparmış və bu mədəni mübadilədə Türk mədəniyyətindən xeyli dərəcədə təsirlənmişlər. Folklor səviyyəsində bu təsirlənmə daha aydın, daha güclü olmuş və Balkan xalqlarının folklorunun inkişafında və zənginləşməsində Türk folkloru mühüm rol oynamışdır. Bolqar folkloruna ümumi bir baxış aparıldıqda, atalar sözləri, tapmacalar, saymacalar, lətifələr, nağıllar kimi şifahi xalq ədəbiyyatı növlərində Türk folklorunun təsirlərini asanlıqla tapmağın mümkün olduğunu qeyd etmək lazımdır. Məqaləmizin mövzusunun da məhz adı çəkilən ədəbiyyat növləri təşkil edir. Bundan əlavə, Bolqar melodiyalarında, xalq rəqslərində, musiqi alətlərində və xalq səhnə sənətlərində də Türk təsirinin mövcudluğu haqqında qısa məlumat verməyə çalışacağıq.

Bolqar folkloruna ilk maraq keçən əsrin iyirminci illərindən sonra başlamışdır. Serb alimi Vuk Karaciç 1822-ci ildə bir neçə Bolqar xalq türküsünü nəşr etmişdir. Daha sonralar Yuri Venelin kimi bəzi rus alimləri də Bolqar folkloruna maraq göstərmişlər. Otuzuncu illərdən sonra bolqarlar da slav romantizmi axınına qoşulmuş və bolqar ziyalıları öz folklorlarından əsərlər toplamağa başlamış, bunları rus alimlərinə göndərmişlər. İlk toplanan və qeydə alınan Bolqar folklor nümunələrində Türk folklorunun təsiri də üzə çıxmışdır [4.51].

Keçən əsrin ortalarından etibarən uzun illər boyu Bolqar folklorundan material, xüsusilə də atalar sözləri və aforizmlər toplayan bolqar ziyalı Petko Raçev Slaveykov olmuşdur. Bolqarca atalar sözlərini qeydə alarkən Slaveykov bolqarların çoxlu sayda türk atalar sözlərindən də istifadə etdiklərini eşitmişdir. Bu mövzuda ilk xatirəsini belə danışır:

“Topladığım külliyyatı ən çox uzun müddət qaldığım Bala kəndində zənginləşdirdim. Bu kənddə o vaxtlar (yəni 1844-cü ildə) dükanlarda və qəhvəxanalarda kişilər öz aralarında daha çox türk dilində danışdılar. Bu da məni bu dildəki ‘köhnə sözləri’ qeydə almağa sövq etdi. Etiraf etməliyəm ki, türk ‘köhnə sözləri’ni mən çox mənalı hesab edir, onların daha tez-tez istifadə edildiyini və həyatda daha asan tətbiq olunduğunu göürdüm.” (Slaveykov, s. XV–XVI)

Atalar sözlərinin xüsusi bir adının olmaması da Slaveykovun diqqətini çəkir və istifadə edilən minlərlə atalar sözüne xalqın necə olub da bir ad vermədiyinə təəccüblənir. O müəyyən edir ki, həm türklər, həm də bolqarlar “Bir söz var” (ima edna duma), “Köhnə bir söz var” (ima edna stara prikazka), “Biri demiş” (Nakoy si kazal) kimi ifadələrdən istifadə edirlər.

İvan Şişmanov qeyd edir ki, türk atalar sözləri yalnız Bolqar folklorunda deyil, digər Balkan xalqlarının folklorunda da mühüm yer tutur. Mövzunu bir qədər genişləndirərək belə deyir:

“Eyni mədəni təsir altında əsrlər boyu yaşamış Balkan xalqlarının mahnılarında, nağıl motivlərində, mərasim və adətlərində mövcud olan eyni oxşarlıqları atalar sözləri də göstərir” (Sb Nu, I 48; Sbornik I sjezdu Slovanckych geografu a etnografu, 1926: 382).

Benö Tsonev “Bolqar dilinin tarixi” adlı əsərində türk dilinin bolqar dili üzərindəki təsirindən bəhs edərkən bu təsirin yalnız sözlərlə məhdudlaşmadığını, bolqar dilində bir çox türk deyimlərinin, atalar sözlərinin və aforizmlərin də istifadə edildiyini vurğulayır və çoxlu nümunələr verir. Göstərdiyi nümunələrdən “Öz düşən ağlamaz”, “Artıq mal göz çıxarmaz” kimi türk atalar sözlərinin bu gün də bolqar dilində işlədildiyi bir həqiqətdir [10.16].

Bolqar folklorşünası Mixail Arnaudov da şifahi xalq ədəbiyyatının böyük bir hissəsini təşkil edən, həcm baxımından ən qısa, ən geniş yayılmış və ən sevilən nümunələrin atalar sözləri olduğunu yazaraq, bu şifahi ədəbiyyat növündə xüsusilə türk folklorunun təsirinin çox güclü olduğunu bildirir (Arnaudov, 1968: 514).

Sayı bir neçə min olan (yalnız Slaveykovun iki mindən çox türk atalar sözü topladığı nəzərə alınsa) türk atalar sözləri St. Mladenov və St. Bobçev kimi alimlərin də tədqiqat mövzusu olmuşdur. St. Mladenov bolqarların istifadə etdiyi türk atalar sözlərini ilk dəfə elmi məqsədlə toplayan alimdir. Türk mədəniyyətini yaxından tanıyan, İstanbul Qalatasaray məzunu hüquq professoru St. Bobçev isə hüquqla bağlı atalar sözləri üzərində maraqlı araşdırmalar aparmışdır.

Türk atalar sözlərinin əsas mənbəyi və bolqar dilinə keçid yolları da araşdırılmış və onların əsasən yerli türk əhalisinin folklorundan şifahi (ağızdan-ağıza) yollarla keçdiyi müəyyən edilmişdir. Bunu nəzərə alaraq Stoyan Çilingirov folklor nümunələrinin Bolqarıstan dövlətinin sərhədləri daxilində yaşayan digər icmaların folkloru ilə müqayisəli şəkildə öyrənilməsinə xüsusi əhəmiyyət vermişdir.

Türk atalar sözlərinə müasir bolqar dilində həm türk dilindəki formaları ilə, həm yarı tərcümə, həm də tam tərcümə formalarında rast gəlinir. Türk dilində olan formalarda ilk dəyişikliklər fonetik sahədə baş vermişdir. Deyimlər və atalar sözləri bir dildən digərinə asanlıqla keçə bilir. Keçdikləri dildə onlar alınma sözlərdən də daha tez və daha asan yerləşir. Türk atalar sözləri də qəlibləşmiş formaları ilə bolqar dilinə keçmişdir. Bu dilə keçərkən ilk məruz qaldıqları dəyişikliklər fonetik dəyişikliklər olmuşdur.

Bolqar dilinin fonetik sistemində mövcud olmayan “ö”, “ü” saitlərinin, “c”, “ğ” samitlərinin tələffüzü dəyişmişdir. Məsələn, “Dəliyə hər gün bayram” ifadəsi “Na ludiya vseki den e velikden”, “Yolçuya yol, qurbağaya göl” ifadəsi isə “Yolciya yol, kurbaya g’ol” formasında dəyişmişdir.

Bolqar dilində danışanlar bu ifadələri həm türk dilində olduğu kimi, həm də bolqar dilində deməyə çalışmışlar. Slaveykov bu barədə belə yazır: “Ancaq sonradan fərqi nə vardı ki, türk dilində danışarkən bu cür ‘köhnə sözlər’dən istifadə edənlər, bolqar dilində də onları deməyə, heç olmasa mənalarını bolqar dilində ifadə etməyə çalışır və buna nail olurdular. Xüsusilə qadınlar — onlar da türk dilini bilirdilər, lakin bolqarca danışdılar və həmin sözü elə bir şəkildə bolqar dilinə çevirirdilər ki, indi bizim ən savadlı adamımız belə bu qədər uyğun tərcümə edə bilməz” (Slaveykov, 1972: 20–21).

Türkcə bəzi atalar sözlərinin bu gün də bolqarlar tərəfindən türk dilində istifadə edildiyinə şahid oluruq. Məsələn, “Köhnə dost düşmən olmaz”, “Evdəki hesab bazara uyğun gəlməz” və s. kimi atalar sözləri türk dilini bilən və bilməyən yaşlı və orta yaşlı bolqarlar tərəfindən işlədilməkdə davam edir. Bu hala bolqar bədii əsərlərində də tez-tez rast gəlinir.

Müasir bolqar dilində türk atalar sözlərinin tərcümə olunmuş formalarının daha möhkəm şəkildə yerləşdiyi bir həqiqətdir. Bolqar xalq dilində yer alan türk atalar sözləri və deyimlər adətən bolqar dilinə tərcümə olunmuş formaları ilə mövcudluğunu davam etdirir. Bunların bir qismi tam şəkildə — kalka yolu ilə tərcümə edilmiş, bir qisminə isə bəzi türk elementləri qorunub saxlanmışdır; yəni

yarı tərcümə, yarı kalka vəziyyətindədir. Bu xüsusiyyətləri ilə onlar bolqar xalq dilindən yazı dilinə də keçmişlərdir. Aşağıda bir neçə nümunə verilir:

Türkcə formada işlədilər:

Bu dünya pillə-pillədir. Biri enər, biri çıxar.

Köhnə dost düşmən olmaz, olsa da yaraşmaz.

Evdəki hesab bazara uyğun gəlməz.

Harada çoxluq varsa, orada çirkab vardır.

Tam tərcümə formasında işlədilər:

Vseki den ne e Velikden — Hər gün bayram olmaz.

Kotkata po grıb ne pada — Pişik kürəyi üstə düşməz.

Na ludiya vseki den e velikden — Dəliyə hər gün bayramdır.

Na kogoto na karutsata s kaçva, negovata pesen pee — Kimin arabasına minsə, onun türküsinü oxuyar (çağırar).

Yarı kalka adlandırılanlar — yəni türk elementlərindən biri və ya bir neçəsi qorunub saxlanılanlar:

At ima, megdan nama — At var, meydan yoxdur.

Edin akıl za lete li, za zime li — Bir ağıl, yaza mı, qışa mı.

Dneska si vezir, utre rezil — Bu gün vəzir, sabah rəzil.

Yarı tərcümə şəklində bolqar dilində işlədilər sayı olduqca çoxdur, çünki bu qrupa yalnız atalar sözləri deyil, həmçinin deyimlər və aforizmlər də daxildir.

Bolqar folkloruna keçmiş türk atalar sözləri mövzu baxımından da çoxşaxəlidir. Onların böyük bir hissəsi hər zaman və hər yerdə tətbiq edilə bilən ümumi hadisələr və motivlərlə bağlıdır. Ən geniş yayılmışlardan bir neçəsini nümunə olaraq verək:

Bir çiçəklə yaz olmaz — S edno tsvete lato ne stava.

Əyri otur, düz danış — Krivo da sedim, pravo da govorim.

Balıq başdan iylənər — Ribata se vmirisva ot glavata.

Bulanıq suda balıq tutmaq — V mıtna voda riba lovi.

İslanmışın yağışdan qorxusu olmaz (isl anmışın yağışdan pərvası yoxdur) — Mokır ot dijd ne se boi.

Göründüyü kimi, türk atalar sözləri və aforizmləri bolqar folklorunda mühüm yer tutur. Onların bir qismi Türkiyə türkcəsində ya mövcud deyil, ya da qeydə alınmadığı üçün unudulmuşdur. Bolqar dialektlərində və Bolqarıstan (və Balkan) türk dialektlərində hələ də yaşayan, hələ unudulmamış, lakin yeni şəraitdə unudulmaq üzrə olan türk atalar sözlərini qeydə almaq və onların üzərində tədqiqat aparmaq folklor tədqiqatçılarımızın mühüm vəzifəsi olmalıdır. Bu sözləri araşdırmaq mədəniyyət tariximizə töhfə vermək deməkdir.

Uşaq folkloru sahəsində də türk folklorunun bolqar folkloruna təsiri açıq şəkildə müşahidə olunur. Türk və bolqar uşaqlarının əsrlər boyu bir yerdə oynaması, birlikdə vaxt keçirməsi nəticəsində oyunlar, tapmacalar, saymacalar və uşaq

mahnıları qarşılıqlı şəkildə bir folklordan digərinə keçmişdir. Bu təsir xüsusilə barmaq sayma motivlərində özünü göstərir [11.4]

Barmaq sayma motivləri həm türk, həm də bolqar uşaq folklorunda geniş yayılmışdır. Bu motivlərdə barmaqlara ad verilir, onların müəyyən funksiyaları olur və bu, uşaqların həm əylənməsi, həm də dil bacarıqlarının inkişafı üçün istifadə edilir. Türk uşaq folklorunda mövcud olan bu motivlərin bolqar uşaq folkloruna keçməsi təbii bir proses kimi qiymətləndirilməlidir.

Tapmacalar sahəsində də oxşarlıqlar diqqəti cəlb edir. Həm mövzu, həm də forma baxımından bir-birinə çox yaxın olan tapmacaların bir qismi ya birbaşa tərcümə olunmuş, ya da kiçik dəyişikliklərlə uyğunlaşdırılmışdır. Bu tapmacalar əsasən gündəlik həyat, təbiət hadisələri və məişət əşyaları ilə bağlıdır.

Saymacalar isə oyunların başlanğıcında uşaqlar arasında kimin oyuna başlayacağını müəyyən etmək məqsədi ilə istifadə olunur. Bolqar saymacalarında işlədilən bəzi söz və ifadələrin mənasız səslərdən ibarət olması onların türk saymacaları ilə ortaq xüsusiyyət daşdığını göstərir. Bu mənasız görünən sözlər əslində qədim folklor qatlarının qalıdır.

Bolqar uşaq oyunlarında istifadə edilən bəzi termin və ifadələrin türk mənşəli olması da butəsin sübutudur. Xüsusilə kənd mühitində yaşayan uşaqlar arasında bu cür oyun elementləri uzun müddət qorunub saxlanılmışdır.

Lətifə janrına gəldikdə isə, bolqar folklorunda türk obrazları arasında yalnız Nəsrəddin Xoca müsbət bir obraz kimi təqdim olunur. Digər türk tipləri isə adətən mənfi, aldadılan və ya lağa qoyulan obrazlar şəklində təsvir edilir. Bu baxımdan Nəsrəddin Xoca bolqar folklorunda istisna təşkil edir.

Nəsrəddin Xoca lətifələrinin bolqar folkloruna daxil olması XVI–XIX əsrlərə təsadüf edir. Bu dövrdə bu lətifələr xalq arasında geniş yayılmış və böyük populyarlıq qazanmışdır. Bolqar folklorunda Nəsrəddin Xoca ilə bağlı minlərlə lətifə mövcuddur.

Bu lətifələri mövzu və quruluş baxımından üç qrupa bölmək mümkündür:

1. Nəsrəddin Xocanın baş qəhrəman olduğu lətifələr
2. Nəsrəddin Xocanın adının çəkilmədiyi, lakin süjet baxımından ona aid olan lətifələr
3. Kurnaz Petre ilə bağlı lətifələr

Üçüncü qrupda yer alan lətifələrdə Nəsrəddin Xocaya aid olan hazırcavablıq və yumor xüsusiyyətləri bolqar obrazı olan Kurnaz Petrenin üzərinə köçürülmüşdür.

Bolqar folklorunda Nəsrəddin Xoca lətifələri həm gülüş, həm də düşündürmə funksiyasını yerinə yetirir. Bu lətifələr vasitəsilə cəmiyyətin müxtəlif problemləri, insan xarakterindəki qüsurlar və həyatın ziddiyyətləri yumor yolu ilə tənqid olunur.

Nəsrəddin Xoca Türkdür və Türk xalqının nümayəndəsidir. O, xalqın hüquqlarını müdafiə edən bir hoca (müdrəkdir). Folklor vasitəsilə Bolqar xalqı arasında da populyarlıq qazanmışdır. XVI–XVII əsrlərdə Türk xalqı sayəsində

Bolqarlar arasında kənd həyat tərzinə uyğun bir obraz kimi daxil olduğu qeyd edilir. XVIII əsr və XIX əsrin əvvəllərində, Türk İmparatorluğu (Osmanlı) sərhədləri daxilində Nəsrəddin Xocaya marağın artdığı bir dövrdə, o, Bolqarlar arasında da sevilən bir sima kimi yayılır. XIX əsrin ortalarında Nəsrəddin Xocanın lətifələri Bolqar qəzetlərinin səhifələrində görünməyə başlayır. Nəsrəddin Xoca lətifələrini müstəqil bir topluda yığıb nəşr edən ilk Bolqar ziyalısı **Hacı Nayden Yovanoviç** olmuşdur. 1853-cü ildə "Nəsrəddin Xoca və Hasekiy Haqqında Əyləncəli və Maraqlı Hekayələr" başlıqlı məcmusunu Belqradada nəşr etdirir və bu əsərlə ilk dəfə Nəsrəddin Xocanı Bolqar oxucularına təqdim edir. Veliçko Vılçevə görə, Hacı Nayden bu toplu ilə Balkan xalqları arasında Nəsrəddin Xocanı yazılı şəkildə populyarlaşdıran ilk şəxsdir. Beləliklə, rumın folklorşünası G. Konstantinin "Nəsrəddin Xoca lətifələrini Balkanlarda ilk yayan Anton Pandır" fikrini düzəltmiş olur. Çünki Anton Pannın əsəri 1867-ci ildə, Hacı Naydenin əsəri isə 1853-cü ildə işıq üzü görmüşdür.

Bolqar folklorunda Nəsrəddin Xoca lətifələrinin sayı olduqca çoxdur. Sava Popov variantlarla birlikdə bu sayın **iki min** dolayında olduğunu bildirir. V. Vılçev bu rəqəmi bir qədər yüksək hesab etsə də, lətifələrin say və mövzu baxımından çoxluğunu təsdiqləyir. Bolqarlar arasında ən yaygın lətifələrdən bəziləri bunlardır:

- Nəsrəddin Xoca mindiyi budağı kəsir
- Nəsrəddin Xoca gölə maya çalır
- Pulu verən zurnanı çalar
- Kəramət kürkdədir
- Qazan doğdu
- Nəsrəddin Xoca başqa evə köçür
- Mənə inanmırsan, eşşəyə inanırsan?
- Dünyanın sonu nə vaxt gələcək?
- Nəsrəddin Xoca bərbər dükənində
- Bilənlər bilməyənlərə danışsın

Bolqar folklorunda Nəsrəddin Xoca lətifələrini üç qrupda toplamaq olar:

1. Nəsrəddin Xocanın baş qəhrəman olduğu lətifələr.
2. Nəsrəddin Xocanın adının çəkilmədiy lətifələr.
3. Nəsrəddin Xoca ilə **Kurnaz Petre** (Hitır Petır) arasındakı lətifələr.

Kurnaz Petre haqqında ilk yazılı məlumatlar XIX əsrin ortalarına təsadüf edir. 1873-cü ildə Bolqar ziyalısı İliya Blıskov "Hitır Petır lətifələri" kitabını nəşr edir. Blıskov ön sözdə qeyd edir ki, yunanların Ezopu, türklərin Nəsrəddin Xocası, rusların Balakirevi varsa, bolqarların da öz Kurnaz Petreləri olmalıdır. O vaxtdan bəri Bolqar folklorunda Kurnaz Petre obrazını gücləndirmək üçün bir çox Nəsrəddin Xoca lətifələri ona aid edilmişdir.

Lakin Nəsrəddin Xoca obrazı Kurnaz Petredən fərqlidir. Xoca bir savadlı şəxs, sofidir; Petre isə yoxsul bir kəndli uşağıdır. V. Vılçev bu "milliləşdirmə"

cəhdlərini tənqid edərək bildirir ki, Xocanın başına bolqar papağı qoyub ayağına çarıq geyindirməklə bolqar folkloru heç nə qazanmır. Hətta bəzi kitablarda lətifələrin adları belə dəyişdirilmədən Petreyə aid edilmişdir.

Tədqiqatçılar Bolqar melodiyaları və mahnılarında da güclü Türk təsirini qeyd edirlər. Rayna Kastarova və Benö Tsonev kimi mütəxəssislər bildirirlər ki, XIX əsrdə bir çox Türk mahnısı Bolqar şəhərlərində dəb olmuş, bəziləri tərcümə edilərək, bəziləri isə orijinal dilində oxunmuşdur. Xüsusilə "şəhər mahnıları" növü Türk musiqisinin təsiri ilə formalaşmışdır.

Məşhur musiqişünas **Yılmaz Öztuna** qeyd edir ki, Balkanlar Türk musiqisinin ən böyük təsir sahələrindən biridir. Onun fikrincə, Bolqar rəqsləri ilə Türk rəqsləri arasında böyük bənzərlik var və bir çox Bolqar xalq musiqisi parçası klassik Türk musiqisi məqamlarının izlərini daşıyır. Eynilə, **Kölgə Teatrı (Karagöz)** da Bolqar şəhər folklorunun ayrılmaz bir hissəsinə çevrilmişdir.

Nəticə

Aparılan təhlil göstərir ki, türkiyəli bolqar şifahi xalq ədəbiyyatının ayrılmaz tərkib hissəsidir. Onlar yalnız leksik borclanma nümunəsi deyil, eyni zamanda tarixi-mədəni əlaqələrin dil səviyyəsində ifadəsidir. Türkiyəli folklor mətnlərində funksional, semantik və stilistik baxımdan aktiv rol oynayaraq bolqar xalqının kollektiv yaddaşını və mədəni irsini qoruyub saxlayır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Andreychin, L. (1972): Ezikovi belejki. Sp. Bulgarski ezik, 3/1972 [Андрейчин, Л. (1972). Езикови бележки. – сп. Български език, 3]
2. Balbi. (1826). Introduction à l'atlas ethnographique du globe. Paris.
3. Boev, E. (2000). Tyurkologiyata kato nauka i obshtestvena praktika. – In: Istoriyata na balgarite: potrebnost ot nov podhod. Preotsenki. Chast 3.
4. Budina O.R. [Research report on expedition of the detachment of Azov region in 1973]. Itogi Polevykh issledovaniy [Outcomes of the field research]. Moscow, Institut etnologii i antropologii RAN Publ., 2000, pp. 239–255. (In Russian)
5. Georgieva I. B'lgarska narodna mitologiya [Bulgarian folk mythology]. Sofia, 2013. 402 p. (In Bulgarian)
6. Ivanova Yu.V. [Albanian settlements in Azov region. Ethnographical data for 50 years]. Itogi Polevykh issledovaniy [Outcomes of the field research]. Moscow, Institut etnologii i antropologii RAN Publ., 2000, pp. 40–53. (In Russian)
7. Kononov, A. (1956). Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo Yazyka. Moskva-Leninigrad [Кононов, А. (1956). Грамматика современного турецкого литературного языка. Москва-Ленинград]

8. Qazimi A. Fjalor i mitologjisë dhe demonologjisë shqiptare: të kremte, rite e simbole. Tiranë, Plejad, 2008. 196 f.
9. Mladenov, S. (1943). Uvod vo vseobshtoto ezikoznanie. Sofia [Младенов, С. (1943). Увод во всеобщото езикознание. София]
10. Novik A.A. Sendeli_AN_mifologiiia [Sendeli_AS_mythology], Digital script. 2012. Archive of the department of the European studies MAE. Detachment of Azov region in 2012. (In Russian)
11. Popov R. [Vampire]. B’lgarska narodna meditsina. Entsiklopediia [Bulgarian folk medicine. Encyclopedia]. Sofia, Akademichno izdatelstvo Prof. MARIN DRINOV, 2013, p. 114. (In Bulgarian)
12. Sofia: Tangra TanNakRa [Боев, Е. (2000). Тюркологията като наука и Обществена практика. – В: Историята на българите: потребност От нов подход. Преоценки. Част 3. София: Тангра ТанНакРа: 85 – 106].
13. Tirta M. Mitologjia ndër shqiptarë. Tiranë, 2004. 452 f.
14. Tirta M. Panteoni e simbolika: doke e kode në etnokulturën shqiptare. Tiranë, Nënë Tereza, 2007. 376 f.
15. Базен 1952: Basin, L. (1952). Les langues du monde. Paris.

**АСКЕРОВА ЭЛЬМИРА НАЗИР
РОЛЬ ТЮРКИЗМОВ В УСТНОМ НАРОДНОМ ТВОРЧЕСТВЕ В
ИСТОРИИ БОЛГАРИИ
РЕЗЮМЕ**

Турецкий язык оказал настолько сильное влияние на болгарский язык, что среди всех заимствованных слов, существующих в болгарском языке, турецкие заимствования составляют самую многочисленную группу. Особенно широко они представлены в болгарской разговорной речи. Турецкие заимствования можно разделить на три группы. Говоря о тюркизмах, необходимо начать с того периода, когда болгарские славяне, или славяне в целом, вступили в контакт с тюркскими племенами в Азии или на юге России, заимствовав ряд тюркских слов. Эти слова отличаются от более поздних (османских) заимствований, поскольку они были заимствованы у тюркских племён, существенно отличавшихся от османских турок. Затем следует второй слой тюркских слов, который пришёл вместе с болгарскими ханами Аспаруха — племени, сформировавшего Болгарское государство. И, наконец, третий, самый обширный слой относится к XIV веку, когда турки (османы) установили контроль над Балканским полуостровом. К первому слою слов относятся также те, которые являются общими для других славянских языков.

Ключевые слова: устное народное творчество, языковые контакты, место тюркизмов в болгарском языке, семантические и этнокультурные функции тюркских элементов.

**ASGAROVA ELMIRA NAZIR
THE ROLE OF TURKISMS IN ORAL FOLK LITERATURE IN
BULGARIAN HISTORY
SUMMARY**

The Turkish language has influenced Bulgarian so strongly that among all the loanwords present in Bulgarian, Turkish loanwords constitute the largest group. They are especially numerous in vernacular Bulgarian. Turkish loanwords can be divided into three groups. When discussing Turkisms, we must begin with the time when the Bulgarian Slavs, or Slavs in general, came into contact with Turkish tribes in Asia or southern Russia, borrowing some Turkish words. These words are distinct from later (Ottoman) loanwords because they were taken from Turkish tribes quite distinct from the Ottoman Turks. Then comes a second layer of Turkish words, which arrived with the Bulgarians of Khan Asparukh, the tribe that formed the Bulgarian state. And finally, the third layer, which is the largest, comes during the 14th century, when the Turks (Ottomans) took control of the Balkan Peninsula. The first layer of words includes those common to other Slavic languages.

Keywords: oral folk literature, language contacts, the place of Turkisms in the Bulgarian language, semantic and ethno-cultural functions of Turkic elements.

Rəyçi: dos. Əzizə Salamova